

УДК 159.9

М.О. МІЛУШИНА,

*кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри соціальної роботи
Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій Університету «Україна»*

ОСНОВНІ ДЕФІНІЦІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСІБ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ

У статті аналізуються різні погляди на визначення поняття стосовно осіб з обмеженими фізичними можливостями. Розглянуто еволюцію дефініцій «інвалід» та «інвалідність» у науковій літературі та законодавчих документах.

Ключові слова: інвалід, люди з обмеженими фізичними можливостями, інвалідність.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку світового співтовариства характеризується істотними соціокультурними змінами. Інтенсифікація та демократизація всіх сфер людської життєдіяльності окреслили найважливішу проблему вибору стратегій соціальної адаптації в соціальному світі, що змінюється. Зазначені тенденції призвели до відчутної інвалідизації сучасного суспільства.

В Україні відсутній єдиний термін стосовно осіб, які мають фізичні та психічні відхилення. У науковій літературі вживаються різні поняття: інвалід (В.І. Ляшенко, І.В. Томаржевська), особи з обмеженими можливостями здоров'я, особи з особливостями психофізичного розвитку (В.М. Синьов, Л.І. Фомічова, О.П. Хохліна), обмеженими функціональними можливостями (Н.О. Мирошниченко), особи з обмеженими можливостями життєдіяльності (Ю.В. Богинська), люди з особливими потребами (П.М. Таланчук, М.І. Томчук) тощо.

Метою статті є розгляд понять «інвалід», «інвалідність», «особа з обмеженими фізичними можливостями».

Результати теоретичного аналізу. Поняття «інвалід» еволюціонує і перестає вживатися, але залишається у низці вітчизняних законопроектів, документів міжнародних організацій та окремих країн і має досить глибокі історичні корені, оскільки походить від латинського «invalidus», що в перекладі означає «слабкий, безсилий» [14, с. 191].

Згідно з «Декларацією про права інвалідів» інвалід – це будь-яка особа, яка не може повністю або частково самостійно забезпечити потреби для нормального життя через ваду її фізичних та розумових здібностей, набуту з народження чи у процесі життя [1].

Згідно із законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» інвалідом є особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити соціальний захист [13].

Російське законодавство визначає інваліда як особу, що має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовленими захворюваннями, наслідками травм чи дефектами, що призводять до обмеження життєдіяльності, яке викликає необхідність соціального захисту [19, с. 233].

Останнім часом у міжнародному спілкуванні слово «інвалід» майже не вживається. Вважається, що воно принижує людську гідність, підкреслює нездатність особистості до повноцінного життя, виконання своїх соціальних і біологічних функцій. Це пов'язане з тим, що ставлення до інвалідів у науковій літературі іноді визначалося терміном «disabilism» –

дизабілізм (інвалідизм) по аналогії з терміном «расизм». Дизабілізм передбачає дискримінацію людей з обмеженими психофізичними можливостями і ставлення до них як до неповноцінних. Таке розуміння проблеми інвалідності домінувало в суспільній свідомості до середини ХХ ст. і було характерним для індустріального суспільства, коли людина розглядалася, у першу чергу, як виробник матеріальних і духовних благ [3, с. 7].

У проєкті Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» вживається термін «особа з обмеженими можливостями здоров'я» – особа, яка має фізичні та/або психічні вади, що перешкоджають засвоєнню навчальних програм без створення спеціальних умов для отримання освіти [12].

Як науковий термін дефініція «інвалід» використовується у соціальній педагогіці і характеризує особу, що через обмеження життєдіяльності з причин фізичних, сенсорних або розумових недоліків потребує соціальної допомоги, підтримки та захисту [4].

Спеціальна педагогіка використовує терміни «особи з обмеженими психофізичними можливостями» (життєдіяльності), а стосовно тих, хто навчаються – «особи з особливими освітніми процесами» [17].

Так, за словником російської мови С.І. Ожегова, «інвалід» – людина, яка втратила працездатність внаслідок каліцтва, хвороби [8, с. 214].

У Конвенції ООН про права інвалідів поняття «інвалідність» розглядається як таке, що еволюціонує, і є результатом взаємодії, яка відбувається між людьми з порушенням здоров'я, середовищними бар'єрами, що заважає їхній повній та ефективній участі в житті суспільства нарівні з іншими [5].

Серед вітчизняних науковців перспективне, на нашу думку, визначення поняття інвалідності запропонував професор І.М. Сирота. За його визначенням, про інвалідність мова йде тоді, коли розлади функцій організму під впливом хвороби чи внаслідок анатомічного дефекту тягнуть за собою соціальні наслідки – припинення професійної діяльності в звичайних умовах чи її зміну, призначення різних видів соціальної допомоги, встановлення пільг та ін. [15, с. 155].

Визначення інвалідності як порушень функцій організму, що є перепорою виконання професійної діяльності, наведено і в словниках.

У словнику іншомовних слів, «інвалідність» (від лат. *invalidus* – безсилий, слабкий) визначається як нездатність людини працювати за своєю професією чи взагалі внаслідок захворювання або вродженого дефекту розвитку [16, с. 380]; за тлумаченням юридичного словника інвалідність визначається як посвідчення медичним органом стану здоров'я, за якого громадянин через хронічне захворювання чи анатомічні дефекти, які спричиняють стійке, незважаючи на лікування, порушення функцій організму, змушує припинити професійну діяльність або може працювати в разі значних змін у звичайних умовах їх праці [22, с. 256–257]; за енциклопедичним словником медичних термінів, інвалідність розглядається як стійка, тривала або постійна втрата працездатності чи значне її обмеження, що викликане хронічним захворюванням, травмою або патологічним станом [21, с. 411].

Виникає питання: чому певна соціальна категорія, яка має особливі риси й особливий юридичний статус, тобто інституціоналізована у суспільстві, не тлумачиться в жодному психологічному енциклопедичному словникові (за винятком Оксфордського словника, у якому поняття «інвалід» трактується досить спрощено, як «той, що має недолік, внаслідок якого його здатність до функціонування є меншою за нормальну» [9]), хоча саме психологія вивчає психологічні особливості цієї специфічної групи суспільства, а також механізми її взаємодії з іншими групами у загальній системі комунікацій.

Отже, ми бачимо, що за останні десятиліття визначення поняття «інвалідність» значно змінилось. Якщо раніше воно тлумачилось як «функціональне порушення органів чуття» або «фізичні недоліки», то тепер воно означає несприятливе становище, в якому може опинитися людина-інвалід внаслідок тих чи інших дефектів розвитку [4].

Так, Є.І. Холостова класифікувала різні підходи щодо інвалідності [20]. За її визначенням, медична модель тлумачить інвалідність як дефект – психічний, фізичний, анатомічний (постійний або тимчасовий), що призводить до стійкої дезадаптації. У межах соціальної моделі інвалідність розуміється як скорочення здатності людини «соціально функціонувати та визначатися у суспільстві», а також як «обмеження життєдіяльності». Ця модель пе-

редбачає вирішення проблем, пов'язаних з інвалідністю, через створення системи соціальних служб, обов'язком яких має бути надання допомоги людям з функціональними обмеженнями. Отже, соціальна модель є дуже близькою до медичної і характеризується патерналістським підходом до проблем інвалідності. Політико-правова модель розглядає проблеми інвалідності у контексті захисту прав хворої людини нарівні з іншими брати участь у суспільному житті й наголошує на обов'язку держави та суспільства сприяти усуненню соціальної несправедливості, не допускати дискримінації. Відповідно до цього найголовнішим обов'язком держави щодо інвалідів має бути забезпечення соціальної захищеності, створення належних умов для індивідуального розвитку, реалізації творчих та виробничих можливостей і здібностей у відповідних державних програмах, надання соціальної допомоги в усіх видах діяльності, усунення перешкод у реалізації прав на охорону здоров'я, праці, освіти, житлових та інших соціально-економічних прав (законодавчі акти). Поряд з медичною, соціальною та політико-правовою моделями інвалідності науковець розглядає як суттєво нову культурну модель і називає її «культурний плюралізм» [20]. За її визначенням, остання ґрунтується на принципах філософії незалежного життя і передбачає у осіб з обмеженими фізичними можливостями здатності до саморозвитку та самовдосконалення.

Традиційно при визначенні інвалідності людини фахівці враховують ступінь і якість первинного дефекту (стану чи хвороби), час настання інвалідності, вікові та статеві особливості психофізичного розвитку, ступінь працездатності або непрацездатності.

Як зазначає Н.М. Назарова, існують різні класифікації таких визначень: у психології, педагогіці, сфері соціального права, соціології та медицині. Найбільш поширеними підставами є такі: причини порушень; види порушень з подальшою конкретизацією їх характеру; наслідки порушень, які позначаються в подальшому житті [7].

У основу педагогічної класифікації (М. Варнок) покладено характер особливих освітніх потреб осіб з обмеженими можливостями здоров'я і ступінь обмеження їх можливостей. Отже, зазначає Н.М. Назарова [7], в педагогіці відповідно до системи освітніх установ, що історично склалася, для дітей з відхиленнями в розвитку, а також відповідно до системи предметних галузей спеціальної педагогіки в основу класифікації звичайно покладається певний характер порушення нормального здійснення життєдіяльності. Зокрема, це глухі, приглухуваті, пізнооглухі, незрячі, слабозорі або з втратою одного ока, особи з порушеннями функцій опорно-рухового апарату, особи з порушеннями емоційно-вольової сфери, особи з порушенням інтелекту, діти із затримкою психічного розвитку, особи з тяжкими порушеннями мови, особи із складними недоліками розвитку.

У законодавчих документах почав використовуватися термін «особа з обмеженими фізичними можливостями» для позначення осіб зі зниженою працездатністю. Зокрема, в Генеральній угоді між Кабінетом Міністрів України, всеукраїнськими об'єднаннями організацій роботодавців і підприємців та всеукраїнськими профспілками і профоб'єднаннями на 2008–2009 рр. [2] та в Указі Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році року людей з інвалідністю» поруч з терміном «інвалід» застосовуються також визначення «особи з обмеженими фізичними можливостями» та «люди з інвалідністю» [10].

Сьогодні, частіше англійською, застосовується словосполучення «people with disabilities», якому у вітчизняних спеціальних виданнях відповідають різні лексичні аналоги, перекладені досить вільно: людина з функціональними обмеженнями, з особливими потребами, з обмеженими фізичними або розумовими можливостями тощо [18].

Терміна «особи з обмеженими фізичними можливостями» пропонує дотримуватися В.А. Красномовець, який вважає, що він найповніше характеризує таку категорію населення, як люди з інвалідністю [6]. Натомість, зазначає автор, застосовувані поняття «особа з обмеженими можливостями» та «люди з особливими потребами» оперують дещо ширшими значеннями, аніж до застосовуваної групи людей. Так, на його думку, до категорії осіб з обмеженими можливостями можна віднести й матір чотирьох дітей, можливості економічної активності якої значно обмежені процесом догляду та виховання. До когорти людей з особливими потребами можна включити наркозалежних, потреби яких є специфічними.

В.А. Красномовець пропонує таке визначення поняття «людина з обмеженими фізичними можливостями» – це особа з вродженими чи набутими стійкими розладами функцій

організму, що потребує допомоги для здійснення повноцінної життєдіяльності, розвитку та інтеграції в суспільство [6], таким чином підкреслюючи не лише стан здоров'я означеної категорії населення, а й наголошуючи на необхідності її розвитку та відчуття повноцінності.

Висновки. Аналіз наукової літератури та нормативно-правових документів дозволяє констатувати наявність великої кількості понять, які аналогічні терміну «інвалід», за допомогою якого визначається характеристика стану людини, її відносять до особливої групи суспільства, що потребує сторонньої допомоги з його боку та боку оточуючих, оскільки самостійно не може себе обслуговувати та повноцінно жити. Однак це поняття, як виходить із здійсненого вище аналізу, постійно трансформується й набуває нових рис та особливостей.

Вважаємо, що термін «особи з обмеженими фізичними можливостями» є найбільш прийнятним для використання, який ми розглядаємо як специфічну соціальну медико-демографічну групу суспільства, особливостями якої є: а) наявність певних медико-біологічних або психологічних обмежень, які ускладнюють повноцінне виконання ряду соціальних функцій, включаючи комунікативні акції з оточуючими; б) особливий статус, як правило, визначений правовими актами й положеннями; в) історично та етнічно сформоване ставлення до них з боку суспільства й оточення.

Список використаної літератури

1. Декларация о правах инвалидов: провозглашена резолюцией 3447 (XXX) Генеральной Ассамблеи ООН от 9 дек. 1975 г. // Международные акты о правах человека: сб. док. / сост. В.А. Карташкин, Е.А. Лукашева. – М., 1998. – С. 341–342.
2. Дроздова Н.В. Семейное воспитание детей с нарушениями речи: учеб.-метод. пособие / авт.-сост. Н.В. Дроздова. – Мн.: БГПУ, 2006. – 38 с.
3. Забрамная С.Д. Ваш ребенок учится во вспомогательной школе: рабочая книга для родителей / С.Д. Забрамная. – М.: Педагогика, 1990. – 320 с.
4. Капська А.Й. Соціальна педагогіка : підручник. 4-те вид. виправ. та доп. / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
5. Конвенція ООН про права інвалідів. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 61/106, прийнята на шістдесят першій сесії ГА ООН 2006 року. – К.: Національна Асамблея інвалідів, 2008. – 48 с.
6. Красномовец В.А. Инвалидность: отображение социального явления у теоретических понятиях у контексті людського розвитку [Електронний ресурс] / В.А. Красномовец. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Vpu/Ekon/2009_7/39.pdf
7. Назарова Л.П. Методика развития слухового восприятия у детей с нарушением слуха / Л.П. Назарова. – М.: Коррекция. педагогика, 2001. – 287 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. – 18-е изд. стереотип. – М.: Русский язык, 1986. – 620 с.
9. Оксфордский толковый словарь по психологии [Электронный ресурс] / под ред. А. Ребера. – Режим доступа: <http://vocabulary.ru/dictionary/487/word>
10. Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення в Україні у 2003 році року людей з інвалідністю: Указ Президента України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>
11. Про затвердження Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» : проект Закону України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.moz.gov.ua/ua/portal/Pro_20120316_1.html
12. Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту) : проект закону України від 25.05.2006 №0925 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=0925&skl=6
13. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875 – XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
14. Синьов В.М. Принципи організації системи освітньо-корекційних послуг особам з порушенням інтелекту / В.М. Синьов // Вісник Луганського Національного університету імені Т. Шевченка. – Луганськ: ЛДНУ, 2008. – № 12(151). – Червень. – С. 7–20.

15. Сирота И.М. Право и социальное обеспечение в Украине / И.М. Сирота. – Харьков: Одиссей, 2000. – 384 с.
16. Словник іншомовних слів / за ред. О.С. Мельничука. – К. : Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1977. – 775 с.
17. Специальная педагогика / под ред. Н.М. Назаровой. – 2-е изд. стереотип. – Москва: Изд. центр «Академия», 2001. – 400 с.
18. Сушин М. Бар'єрів на шляху інвалідності стає менше / М. Сушин // Соціальний працівник. – 2007. – №3. – С. 10–12.
19. Технології роботи організаційних психологів : навч. посібник / за наук. ред. Л.М. Карамушки. – К. : ІНКОС, 2005. – 366 с.
20. Холостова Е.И. Социальная работа с инвалидами: учеб. пособие / Е.И. Холостова. – М.: Дашков и К., 2010. – 3-е изд., перераб. и доп. – 240 с.
21. Энциклопедический словарь медицинских терминов: в 3-х т. Т. 1 / под ред. Б.В. Петровского. – М.: Советская энциклопедия, 1982. – 464 с.
22. Юридичний словник-довідник / за ред. Д. С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 694 с.

В статье анализируются различные взгляды на определение понятия относительно лиц с ограниченными физическими возможностями. Рассмотрена эволюция дефиниций «инвалид» и «инвалидность» в научной литературе и законодательных документах.

Ключевые слова: инвалид, люди с ограниченными физическими возможностями, инвалидность.

The article analyzes different views on the definition regarding persons with disabilities. The evolution of such definitions as «invalid» and «invalidity» in scholarly literature and legal documents is examined.

Key words: invalid, people with disabilities, disability.

Одержано 15.02.2013.